

HARMAT JÓZSEF: *Roma holokauszt a Grábler-tónál*

Székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése

Várpalotán 1945-ben

VÁRPALOTA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA – MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁRA, VÁRPALOTA–VESZPRÉM, 2015, 424 OLD.

... Mármost arról, hogy mi is történt 1945. február 12-én, 13-án avagy 14-én a Várpalota közelében található Grábler-tónál? – fogalmazódott meg bennem a kérdés, miután kétszer is elolvastam Harmat József közreadott munkáját. (A dokumentumok többségét többször is!)

A tanulmány(ok) és forrásközlések összességét tartalmazó kötetben a szerző kísérletet tett arra, hogy feltárja egy több mint hét évtizedes történet háttérét, és megtudhassuk, mi is történt a Grábler-tónál? S hogy mi történt? Székesfehérvárról és Várpalotáról összegyűjtött cigányokat végeztek ki. Ez, ami biztos. Hogy miért, hogy pontosan hány embert, kik és pontosan mikor, a kötet elolvasása után is kérdéses. Igazat kell adnom a szerzőnek, aki többek között azt írta, hogy „Forrásfeltárásaink közben azonban újabb és újabb adatok kerültek elő, amelyek nemhogy egyszerűbbé, inkább bonyolultabbá tették a körülmények felderítését”.

S ezek a körülmények azok, amelyek továbbra is kétségeket ébresztenek az érdeklődőben, az olvasóban. Nem azért, mert kételkedik abban, hogy több mint száz cigány embert – férfiakat, nőket, gyermekeket – kivégeztek a Grábler-tónál, hanem mert a kötet nem ad választ a „miért” kérdésre.

A kérdés ugyanis az, hogy a kivégzések azért történtek-e – amit sokan még az 1970-es, 1980-as években is emlegettek –, mert a kivégzettek Székesfehérvár szovjet elfoglalását követően bűncselekményeket követtek el, ahogy egyesek mondták, „muszkavezetők” voltak, és a háborúban alkalmazott statáriális eljárás okán végezték ki őket, avagy azért, mert cigányok voltak?

A közreadott dokumentumok – sajnos – ebben nem segítenek eligazodni. Az egykori szemtanúk, illetve a másoktól hallott történetek fültanúinak emlékezései nem segítenek bennünket a történet megértésében, hitelességének egyértelműsítésében.

Érthető az a kutatási nehézség és gond, amit a korabeli források hiánya okoz, de ugyanakkor nem érthető a szerző állítása, amennyiben feltételezi – ahogy leírta –, hogy az 1970-es években a témával foglalkozó újságíró – a „jó pártkapcsolatokkal rendelkező” Csaba Imre – olyan forrást is látott és idézett, „...amely feltehetően ma is a Belügyminisztérium irattárában található és nem kutatható”. Miért nem kutatható? Tett a kutatás érdekében érdemi lépéseket a szerző? Elutasításban volt része? Ha igen, ki és miért utasította vissza kutatási kérelmét?

Legalább ugyanannyi kérdés, mint a kivégzésekkel kapcsolatban.

A kötet tanulmányai a kivégzésekhez vezető utat, az adott rövid időszak székesfehérvári és várpalotai eseményeit, az ottani cigányság történetét igyekeznek be-

mutatni. Ez nem könnyű feladat, a magyarországi cigányság történetének ugyanis nincs írott dokumentációja. Még a két világháború közötti időszakban is a cigányság jelentős tömegei – a korszakban alkalmazott meghatározás szerint – a „kóbor, illetve kóborló cigányok” közé tartoztak. Nem volt lakhelyük, nem anyakönyvezték őket, nem voltak jelen semmiféle nyilvántartásban. A közigazgatás különböző szintjein velük kapcsolatban megfogalmazott jogszabályok többsége ennek okán készült el, és próbálta a több tízezres csoportot valamilyen formában a hatóságok számára elérhetővé tenni. Ez azonban gyakorlatilag kudarcot vallott.

A hatósági nyilvántartásban szereplő, írni-olvasni tudó cigányok például ugyanúgy fegyveres katonai szolgálatot teljesítettek, mint a nem cigányok. Az írni-olvasni nem tudók viszont fegyver nélküli katonai szolgálatra – munkaszolgálatra – köteleztettek.

A történet a kötet lapjain azonban nem róluk szól, hanem azokról a cigányokról – számukat 118 főre teszi a szerző –, akik kivégeztettek. Az ok és az indok sajnos nem ismeretes. A feltételezések egy része a korábban már említett irányba mutat – bűncselekményeket követtek el, „muszkavezetők” voltak –, míg a másik vélekedés szerint a kivégzésük a származásuk okán történt volna. Nehezen megválaszolható kérdés, ahogy nehezen megválaszolható az is, vajon hány magyarországi cigány áldozata van a második világháborúnak? Nehéz, mert források nem szólnak róluk, az emlékezések pedig erős forráskritikát igényelnek.

Sajnos, ezt a forráskritikát nem éreztem a munkában. Annak alkalmazása ugyan nem oldoz fel még senkit a kötet azon szereplői közül, akik bűncselekményt követtek el, de a történész kétkedéseit láttathatja. Mert a történésznek feladata a kétkedés is. Ha ugyanazzal az eseménnyel, személlyel, helyszínnel kapcsolatban más és más adat, vélemény jelenik meg, akkor „nyomoznia” kell. S különösen elvárható ez akkor, ha a források jelentős része az 1945–1948 közötti években keletkezett. Aki ismeri a népbíróságok gyakorlatát, a korabeli sajtó megbízhatóságát, a véleményüket, „ismereteiket” nem egy esetben módosító tanúk megnyilvánulásait, az kell, hogy kételkedjen, és az általa megfogalmazottaknak e kétely alapján kell hitelessé válniuk. Mert például egy ember életének a kioltása nem megfordítható cselekedet. Az élet elvételén nem változtat, hogy azért végezték ki, mert szökött munkaszolgálatos volt (Dr. Koch László), vagy azért, mert Székesfehérvár tisztii főorvosa volt? (Lehetséges, hogy mind a két állítás igaz.)

Kérdéses, vajon honnét tudhatta például Mórocz János bácsi, hogy a kivégzésekor mit gondolt cigány Lajcsi – Mese cigány Lajcsiról –, mivel sajnos, ő sem élte túl a kivégzését. Összevetve az emlékezéseket, azt kell mondani, hogy azok számos esetben hallomásra épülnek, míg a személyes tapasztalat kevés. Ugyanakkor a kötet szerzője és szerkesztője, lektora által készített interjúk alaposabbak, hitelesebbek, és érdekes módon nem azt a vélekedést támasztják alá, hogy a Grábler-tónál történt kivégzések a kivégzettek származása okán történtek.

Manapság Magyarország második világháborús történetének különböző eseményei – nem kevés esetben – nem történeti, hanem politikai vitákat gerjesztenek.

Előzetes vélekedésekhez, koncepciókhoz próbálják igazítani a történeteket s megfelelőbbé tenni a gondolatokat.

E kötet esetében nem így van. A szerző és a szerkesztő – erős túlzással *holokausztról* szól a könyv címében – egy nehezen rekonstruálható szomorú esemény feltárására vállalkozott, de nem vette igénybe, használta ki mindazokat a forrásokat, amelyek segíthettek volna a kisebb-nagyobb tények azonosításában. Így azt kell mondanom, hogy érdemes lenne a kötetet még egyszer alaposan átolvasni, éles szemű lektor kezébe adni, a „legendákat” kritikával illetni, majd ismét kiadni!

A könyv számos olyan „kellékkel van felszerelve”, amely a dokumentumkötetek közreadásánál elvárt, de sajnos van, amit „túlzott nagyvonalúsággal” kezelt a szerző. Mert ha például az *Életrajzi adattár* esetében mást nem is vesz kézbe a szerző, illetve a szerkesztő, mint a *Csendőrségi zsebkönyv 1925 és 1944 között* megjelent példányait, akkor a vitatott neveket gond nélkül azonosíthatták volna a csendőrtisztek esetében. Ha megnézik *A magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyve* című kiadványokat, akkor a születési időpontokat, a névírásokat a honvéd- és a csendőrtisztek esetében gond nélkül megadhatták volna.

A népbíróági peranyagok, az 1945 utáni sajtó szóhasználatát, „hitelességét” – mint erre már utaltam – szintén érdemes lett volna górcső alá venniük, és nem leírni olyan állítást, hogy a csendőrség már korábban együttműködött a nyilasokkal. Ez ténytudományosan nem igaz. Ahogy elgondolkodtató az is, ahogy azt írja Harmat József, hogy Várpalotáról – amikor Ősibe benyomultak a szovjetek (amelyet egyszer december 18-án, máskor december 28-án foglaltak el) – a nyilasok azonnal elmenekültek, ugyanakkor a mondat folytatásában azt idézi, hogy a településen – Várpalotán – „... csak a nyilasok és a csendőrök járőröztek”. Hasonló ellentmondásokkal, nem egy esetben többszöri ismétlésekkel találkozhat az olvasó, és azzal a kérdéssel, hogy az 1960-as, 1970-es években készült és hivatkozott munkák mennyire igyekeztek megfelelni a kor elvárásainak.

Harmat Józsefnek és Márkusné Vörös Hajnalkának – úgy vélem – nem elvárásoknak kellett, kell megfelelniük. Ezért is lett volna jó, ha nem kevés időt és energiát igénylő vállalkozásuk során szigorúbb forráskritikával, több kétkedéssel és még több használható forrás segítségével készítették volna el tanulságos kiadványukat. Pontosabban használhatták volna a fogalmakat – nem keverve össze például a kivégzést és a gyilkosságot. És megítélésem szerint a kötetnek kevésbé hangzatos és a történethez jobban illő címet is adhattak volna! A Grábler-tónál ugyanis kivégzés történt – ahogy a könyv alcímében is olvashatjuk –, melynek pontos helyszíne, a kivégzettek száma és a kivégzés oka csak részben tisztázott, és nem biztos, hogy az a holokauszt részét képezte.